

De nieuwe wereld van “Den Vlaemschen Indicateur” (1779-1787)

JOZEF SMEYERS

In 1785 richt advocaat J.B.C. Verlooy, de bekende auteur van de *Verhandeling op d'Onacht van de Moederlyke Tael in de Nederlanden* (1788) zich met een ‘mémoire’ rechtstreeks tot keizer Jozef II. De heilzame hervormingen van de keizer zijn tot mislukken gedoemd, argumenteert hij, als ze niet kunnen steunen op de brede lagen van de bevolking. Daartoe moet het volk geïnformeerd en gevormd worden en dat kan slechts efficiënt gebeuren in de moedertaal. Die gedachtegang had hij al vijf jaar tevoren in een *discours* uiteengezet, zo meldt hij nog.

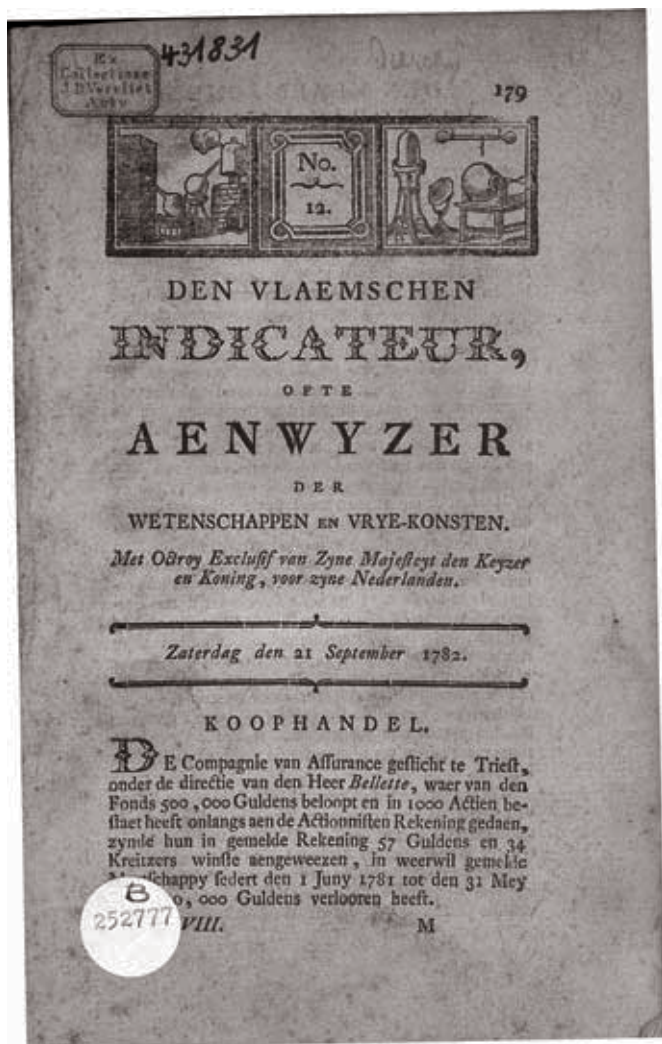
Omdat zijn brief in grote trekken de inhoud van zijn *Verhandeling* volgt zoals wij die nu kennen, kan de conclusie alleen maar luiden dat de eerste versie van die *Verhandeling* in 1780 totstandkwam.¹

In datzelfde jaar schrijft zijn collega Mulle, advocaat bij de Raad van Vlaanderen, een *Letterkundig Tijdschrift over het bewijs, dat de Vlaemsche Tael beter is als de Fransche*. Nog in dat jaar bekroont de Brusselse Keizerlijke en Koninklijke Academie de Antwerpse arts P.J. van Bavegem met een Nederlandstalige verhandeling en publiceert W.F.G. Verhoeven, een Mechels koopman en geleerd autodidact, in Brussel zijn door diezelfde Academie gelauwerde studie, de bekende *Algemeene Inleyding tot de al-oude en midden-tydische belgische historie*. Ondertussen heeft hij, nog in 1780, in het raam van de door het Oostenrijks bestuur opgezette schoolhervorming, aan de voorzitter van de Geheime Raad graaf de Neny, zijn uitvoerig rapport overhandigd over “*de noodzaakelijkheid van het behouden der nederduitsche taele en de noodige hervormingen in de scholen*”.

Altijd in datzelfde jaar heeft de Gentse priester Jozef de Wolf zijn twee satirische werkjes, *De klap-bank der juffers* en *De klapbank der heeren*, uitgegeven, samen met de *Historie van het Oud Testament* en de *Historie van het Nieuw Testament*. Hij heeft, in de drie jaar vooraf, in een koortsachtige literaire bedrijvigheid zijn gevecht met de demon van de ‘rede’ gestreden – een gevecht dat begint met de intrigerende, anoniem gepubliceerde en door het Oostenrijks bestuur geconfiscieerde *Geest der Reden*. Hij verdwijnt uit Gent in 1781 zonder enig spoor na te laten.

In 1781 verschijnt van kanunnik S.M. Coninckx in Sint-Truiden *Christelijke gedichten*, een sobere, zuivere vertaling van een aantal psalmen waarmee hij zich

1. Zie P. DE RIDDER, *Nieuw licht op J.B.C. Verlooy (1746-1797). Vader van de Nederlandse Beweging*, Brussel-Gent, 2001.

Den Vlaemschen Indicateur ofte aenwyzer der wetenschappen en vrye-konsten, 21 september 1782. [Stadsbibliotheek Antwerpen, B 252777]

openbaart als de beste dichter uit die periode. Van zijn reis naar en terug van Rome en zijn verblijf in de pauselijke stad waar hij priester gewijd wordt, laat hij een reisjournaal na (1772-1775), waarvan de inhoud hem laat kennen als een rustige, evenwichtige, kritische en sceptische persoonlijkheid, kenmerken die hem stempelen tot een kind van de Verlichting. Tegelijk geeft hij uitdrukking aan een (pre)romantische gevoeligheid. Hij is in alles de tegenpool van De Wolf.

Het zijn zoveel indicaties dat tegenover de ‘francomanie’ waartegen Verlooy fulmineert, zich – paradoxaal genoeg mee vanuit de fascinatie die uitgaat van de Franse *Aufklärungs*ideeën en van de preromantische idee van de ‘nationaliteit’, “*la variété des peuples*” – een groeiend besef van de waarde en het belang van de eigen taal en cultuur ontwikkelt en rond het tijdsgewricht van 1780 een culminatiepunt bereikt.

In die context, waar de drukke activiteit van theatergezelschappen en rederijkerskamers mooi bij aansluit, moet ook de geboorte van het eerste Nederlandstalige Zuid-Nederlandse, spectatoriale tijdschrift *Den Vlaemschen Indicateur ofte aen-wyser der Wetenschappen en Vryekonsten* gesitueerd worden.

Het werd op 2 januari 1779 als weekblad boven de doopvont gehouden, verscheen iedere zaterdag en werd aanvankelijk uitgegeven door de Gentse drukkers de gebroeders Gimblet. Intekenen op het blad kon van Oostende tot Lier, van Middelburg tot Ieper. De lage intekenprijs was een principiële keuze om het tijdschrift toegankelijk te maken voor “*alle Lief-hebbers, den Ambachtsman, den Ackerman self niet uytgenomen*”. Even principieel was de keuze van de moedertaal als voertaal: “*de Tael is die der Vlaemingen, voor wie tot nog toe niemand gedacht en heeft een zulkdaenig Werk als voorhandig, by middel van Nieuws-blad, in het ligt te geven*”. (uit *De Voorreden*).

Den Indicateur heeft overigens het verschijnen belet van een tweede periodiek, die dit keer als maandblad wordt geprogrammeerd. In de loop van 1780 vraagt de Gentse uitgever C.J. Fernand – de drukker van de meeste werken van De Wolf en van de door de Gentse letterzetter J.B. Rommel vertaalde *Duyzend en eenen Nagt* – de autoriteiten tevergeefs de toestemming om *Den Nederlandschen Mercurius* te verspreiden. Zijn blad zou historische en poëtische mengelingen bevatten, biografieën, informatie over de cultuur en de godsdienst van alle volken en over “*wat men eertyds aen de goden heeft toegeeygent, wat voor dwaelyngen de bygeloovigheyd heeft veroorsaekt*”.²

De Franse reiziger Dérival (= A.P. Damiens de Gomicourt) die rond 1780 onze gewesten bezoekt, noteert in zijn reisjournaal dat Gent twee nieuwsbladen heeft. Het ene is de bekende, al meer dan een eeuw oude *Gazette van Gent*, “*l'autre est purement littéraire; il a pour titre l'indicateur. [...] cet ouvrage [...] m'a paru intéressant*

2. L. DHONDT, *Den Nederlandschen Mercurius*, in: *De Verlichting in de Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik*, Brussel, 1983 (tentoonstellingscatalogus).

pour tous les véritables amateurs des letters. Je suis persuadé que si cette feuille étoit écrite en françois, elle seroit bien accueillie en France.”³

Over de redactie van het blad is weinig geweten. Namen van medewerkers en vertalers zijn nooit vermeld. Een geschreven mededeling in het exemplaar dat zich in de Gentse universiteitsbibliotheek bevindt, vermeldt “*de Brabant de Gend*”. *C’est lui qui s’occupait principalement de faire paraître et de collationner ce journal*”. Van F.K. de Brabant (1740-1790), van Tienen afkomstig, is bekend dat hij werken over geneeskunde en anatomie geschreven heeft en auteur is van gelegenheids-poëzie. Een tweede exemplaar van het blad in dezelfde bibliotheek noemt als redacteurs advocaat Le Cat en de ex-jezuïet. Deze laatste is verder onbekend, de eerste was advocaat bij de Raad van Vlaanderen en lid van de Gentse loge Le Candeur. Ook de jonge, vrijzinnige J. Michiels wordt als medewerker genoemd. Hij is in 1782 de auteur van een plan tot oprichting van lokale openbare bibliotheken; in de lijst van daarvoor aanbevolen boeken neemt hij werk van moderne Engelse en Franse filosofen op. Het plan zelf verscheen in een drietalige verzameling van satirische fictieve smeekschriften aan keizer Jozef II, gericht tegen adel en geestelijkheid.

Bij de occasionele medewerkers hoort ook koopman Verhoeven en rederijkers als Pieter Joost de Borchgrave uit Wakken en de Waasmunsterse schoolmeester Jacob Jan Antheunis, wiens vertaling *De dood van Julius Cesar*, naar het originele toneelstuk van Voltaire, als feuilleton in jaargang 1785 van de *Indicateur* verscheen.

Er is ook Noord-Nederlandse medewerking geweest: nogal wat bijdragen handelen over de Verenigde Republiek⁴ en jaargang na jaargang worden in bijna ieder nummer *Hollandsche brieven* opgenomen. Inspiratie en vormgeving van veel gedichten wijzen eveneens in de richting van het Noorden.

Zeker is drukker J.F. vander Schueren (1731-1804), die vanaf deel 8 (1782) de uitgave van de *Indicateur* overnam, een actief medewerker geweest. In meer dan een opzicht was hij een merkwaardige persoonlijkheid. Hij experimenteerde met *montgolfières* en bracht in het tijdschrift enthousiast verslag uit over de eerste binnen- en buitenlandse proefnemingen ermee.⁵ In 1780 drukte hij een Noord-Nederlandse publicatie na over de Amerikaanse situatie en in 1784 zag bij hem de *Vroedkundige oeffenschool* van de chirurg J.B. Jacobs het licht, hét handboek voor

3. *Le Voyageur dans les Pays-Bas autrichiens, ou lettres sur l’état actuel de ces Pays*, Amsterdam, 1782-1783, dl. 4, p. 321.

4. Bericht van den Oorsprong van het Verschil tusschen de Republiek van Holland en die van Venetien, in: *Den Vlaemschen Indicateur*, dl. 13, 1785, pp. 273-276 en 282-284; Eenige Vaderlandsche Waerheden en Regelen van heylzame Staetkunde, tot bevoorderinge der Eendragt onder de Regenten des Vaderlands, in: *Den Vlaemschen Indicateur*, dl. 17, 1787, pp. 244-247.

5. J. SMEYERS, Een ‘lochtbal’ schuilt in ieders hoofd, in: *Biekorf*, jg. 83, 1983, pp. 76-79.

verloskunde in de Oostenrijkse Nederlanden, waarvan trouwens al het jaar daarna in Parijs een Franse vertaling verscheen. Als dichter schreef hij erg traditionele verzen, maar als stimulator van een vernieuwd theater en van een nieuwe letterkunde is hij in het laatste kwart van de eeuw onovertroffen. Hij gaf o.m. de vertalingen uit van *Mahomet*, *La mort de César* en *Tancrède* van Voltaire, en bewerkte zelf, met accentuering van het emotionele en antiklerikale element van het origineel, *La Veuve du Malabar* (1770) van A. Lemierre, een stuk dat, behalve door het exotisch motief en de aanklacht tegen de discriminatie van de vrouw, treft door de scherpe kritiek op het godsdienstige en politieke fanatisme en op religieuze misbruiken. Waarschijnlijk is hij ook de auteur van *De zegepraal der heldhaftigheid of het beleg van Nieuw-York* (1792) een toneelstuk in proza dat in zijn historische kern teruggaat op de belegering van New York in 1776 door de Engelse generaal William Howe. Het is een 'spreek'-stuk dat, in een verlichte terminologie, filosofeert over staatkunde en over algemeen menselijke plichten en gedragingen, en met zijn felle gemoedsuitingen invloed van de 'comédie larmoyante' à la *Nivelle de la Chaussée* verraad.

Van een blad dat zich aanvankelijk als een verzameling van vooral kleine artikelen presenteert, vertaald uit een zestigtal Europese tijdschriften, evolueert de *Indicateur* vrij vlug naar een periodiek met vage uitvoerige, over meerdere weken lopende bijdragen over al wat op wetenschappelijk en cultureel gebied de geesten intrigeerde: genees- en natuurkunde, vreemde landen, uitvindingen, economische en agronomische vraagstukken, binnenlandse problemen (de gesloten Schelde, de tienden in Vlaanderen), de Amerikaanse Vrijheidsoorlog. "Mogelyk gae ik niet te verre met te zeggen, dat naest de invoering van den Christelyken Godsdienst, de omwenteling in Amerika den grootsten stap is in den voordgaenden loop van de verbetering des Menschdoms", wist de auteur van de *Vryr gedachten over de aengelegenheyd der omwentelinge, veroorzaekt door de onafhanglykheyd van Noord-Amerika* (deel 14, 1785, pp. 98-100) te stellen.⁶ In het *byvoegsel* bij ieder nummer kregen de lezers informatie over wisselkoersen, academische wedstrijden (ook buitenlandse), keizerlijke verordeningen en het Gentse theaterleven.

Misschien komt het uitzonderlijke karakter van de *Indicateur* nog het best tot uiting in het literaire luik ervan. Voor wie bekend is met stijl en toon van de 18de-eeuwse Zuid-Nederlandse letterkunde, is de lectuur van de in het tijdschrift opgenomen poëzie – de meeste afleveringen sluiten met een gedicht – een verrassende ervaring en een wezenlijke verademing. Echte rederijkersverzen zijn zeldzaam. De fabel, een succesgenre in de achttiende eeuw, komt veelvuldig voor, maar heeft een

6. Jaargang 1782 bezorgt een biografie van John Adams, jaargang 1783 een biografie van Benjamin Franklin. In 1784 volgt een *Schets der Character en gedrag van den Generaal Washington*.

speelse, verfrissende toonaard. Daarnaast worden nieuwe genres als het sonnet en het humoristisch gedicht (humor is een zeldzaam kruid in onze achttiende-eeuwse literatuur) geïntroduceerd. In sommige teksten klinkt een preromantische opvatting door over poëzie (*Smertelyk Beklag*, dl. 8, 1782, p. 80: “Wie t’ onbedwongen van de vrye Dicht-kunst wraekt... en waent dat niet Natuer, maer konst een Dichter maekt”), terwijl de natuurgedichten met hun arcadische verwijzingen aarzelen tussen oud en nieuw. Af en toe is de actualiteit onderwerp van de poëtische bijdrage (zo het sonnet *Op de Vryverklering van de XIII Staeten van Noord-Amerika*, dl. 9, 1783, p. 174).

De gedichten in de *Vlaemschen Indicateur* verschijnen onder de titel *dichtkunde*. Het literaire proza blijkt nog geen eigen genre-aanduiding te krijgen; het wordt onder allerlei titels geschikt: historie-kunde, letterkunde, mengelwerk, zedenkunde, anecdote, gedenk-schrift. Ook hier – en nog opvallender dan in de poëtische bijdragen – treft “*het nieuwe geluid*”: duidelijk sluiten de prozateksten aan bij nieuwe ‘trends’ in de Europese letterkunde.

Er zijn reisverhalen naast verhalen die, vaak binnen een exotisch, Oosters raam, de *Aufklärung*thematiek aan de orde stellen: het nuttigheidsprincipe, menslievendheid, religieuze tolerantie, zelfbeheersing, veroordeling van de slavenhandel, steun aan de armen, respect voor de oosterling, afwijzing van het bijgeloof. Een hele rist verhalen moet zonder meer als romantisch worden bestempeld: de personages ervan bezwijmen, “*smelten weg in traenen*” en hun lot is haast altijd tragisch.⁷ Een veel gebruikt procédé is de briefvorm, zelfs de brief in de brief. Te noteren valt dat een verhaal nogal eens in Engeland wordt gesitueerd en/of uit een Engelse bron afkomstig heet.

Verrassend – omdat voor de Zuid-Nederlandse letterkunde weinig aanduidingen in die richting bestaan – is de vanzelfsprekendheid waarmee de Engelse en Duitse literatuur terloops, als gold het bekende gegevens, in sommige niet-literaire bijdragen ter sprake komt. Voor de Engelse literatuur gaat het om auteurs als Shakespeare, Richardson, Addison en Steele, Walpole, Swift, Defoe en Fielding. Overigens toont de hele *Indicateur* een intense belangstelling voor Engeland (o.m. in de geregeld verschijnende *Hollandsche Brieven*). Jaargang 1782 drukt een brief af van een Antwerpse lezer die zich lid noemt van wat de Engelsen een ‘club’ noemen en waarin de staatkunde beoefend wordt.⁸

7. Voor zelfdoding blijkt uit de teksten in de *Indicateur* wel meer belangstelling. In de niet-literaire teksten wordt ze, paradoxaal genoeg, afgewezen.

8. Helemaal in de lijn van het doorlopend (al dan niet latent) aanwezige verzet tegen de verfransing is het verzoek van de auteur tot publicatie van zijn brief, “*om te doen zien dat in Antwerpen Borgers zyn, die hunne moedertael dusdaenig niet misagten om uwen Indicateur te versmaeden: men dunkt hier niet dat ’t Fransch alleen bekwam is om gedrukt te worden*”.

Voor de Duitse letterkunde wordt naar Gotter en Gellert verwezen en naar de “*zielroerende duytsche Bybel-gedichten*” van Gessner en Klopstock. In een tragisch liefdesverhaal wordt de gemoedsgesteldheid van een wegens het standenverschil afgewezen minnaar bij “*die van eenen Werther*” vergeleken.

Dat de Franse letterkunde, gezien de culturele context waarin de *Indicateur* verschijnt, specifieke aandacht krijgt, ligt voor de hand, al is die belangstelling niet onkritisch. Bij de bespreking van het bijbelse gedicht *Ruth* van J.P. Claris de Florian, luidt het (allicht wat chauvinistisch): “*De Bybel-poësy, in zoo groote waerde by de Nederlanders, is by de Franschen langen tyd veronachtzaemt geweest; wie van die Natie kan men bij Cats, by Hoogvliet, by Versteeg en meer andere uytstekende Dichteren vergelyken?*” (dl. 13, 1785, pp. 139-141).⁹

“*Den beruchten [beroemde] J.J. Rousseau*” verschijnt al, in een korte, uit het Frans vertaalde rechtskundige bijdrage, op de eerste bladzijde van het eerste nummer, en in een anekdote in datzelfde nummer wordt naar “*den Auteurs van Alzire*” verwezen. Het is niet de laatste keer dat beide Franse filosofen ter sprake zullen komen. Van Voltaire wordt, zoals al vermeld, *De dood van Julius Cesar*, in de vertaling van Antheunis, als feuilleton afgedrukt; twee jaar later, in 1787 krijgen de abonnees de vertaling van *Pygmalion* van Rousseau te lezen. Soms komen ze ook samen voor: een over vele nummers lopende bijdrage in jaargang 1782, *Kort begryp van [de] ... Omwentelinge van Geneve*, kiest duidelijk partij voor de *patriarch van Ferney*, de *patriarch der letterkunde*, maar Rousseau blijft “*dien vermaerden Man*”, van wie overigens de *Emile*, de *Lettres de la Montagne* en het *Gezellig Verbond* (*Contrat social*!) geciteerd worden. Elders, in een van de verhalen, wordt deze laatste de “*grooten Zedevormer van Emile*” genoemd.

Deel 12 (1784) bevat een kort bericht over Diderot, “*den eersten Auteur van de vermaerde Dictionnaire Encyclopédique*”, en de jaargang 1785 publiceert in vertaling de monoloog van Figaro uit *Le mariage de Figaro* van Beaumarchais.

In de ‘bijvoegsels’ wordt niet alleen het programma vermeld van het *Spectacle de Gand*, dat geregeld door rondreizende Franse gezelschappen wordt verzorgd, soms worden ook Parijse opvoeringen besproken of wordt de inhoud van een stuk verhaald. Dat geldt b.v. voor het al vermelde werk van Beaumarchais waaraan, bij de Gentse opvoering door ‘la troupe du sieur Casimir’, negen bladzijden uitleg worden gewijd. Hetzelfde geldt voor voostellingen door Gentse toneelgezelschappen: het bijvoegsel van 22 mei 1784 geeft naar aanleiding van de opvoering van *Mahomet* door het Gents genootschap Minnaeren der Edele Dicht- en Tooneelkunde een resumé van dit “*Meester-stuk*”. Ook oordeel en bevindingen van abonnees worden afgedrukt, “*aengesien onsen Aenwyser geschikt is tot alles het gene schoone konsten belangd*”.

9. In dezelfde recensie wordt naar *Don Quijote* van Cervantes verwezen met de belofte later meer informatie over “*dien Auteurs*” te bezorgen – een belofte die, helaas, niet ingelost wordt.

“Het nut ende vermaekelyk, het zeldsaem ende onderwysende, met een woord syne schoone verscheydendheid” zou, zo voorspelden de redacteuren in het voorwoord tot het eerste nummer van *den Vlaemschen Indicateur* alle lezers bekoren. Met hun tijdschrift bezorgden ze de Oostenrijkse Nederlanden het enige echt ‘verlichte’ weekblad in het Nederlands. Met die taalkeuze vormde het een uitdaging aan de opvatting van de bekende conservatieve journalist en pamflettist, de jezuïet F.X. de Feller, dat de moedertaal van de Zuid-Nederlanders “*eenen uytmuntenden Behoedmiddel [was] tegen de uytzinnigheden en de dwaelingen der Vreemdelingen*”.¹⁰ Hier kreeg een eigen Vlaamse *Aufklärung* gestalte, soms antiklerikaal, zeker niet anti-religieus, “*gericht op een materiële, morele, intellectuele en ‘menselijke’ vooruitgang door een grotere kennis, door de Deugd en door verregaande sociale hervormingen*”.¹¹

Vragen rondom de *Indicateur* blijven er genoeg. Wie waren de lezers? Hoe groot was hun aantal? Wat was de impact van het tijdschrift? Een aanduiding is het feit dat het blad in zijn eerste jaargang tot twee keer toe een herdruk moest brengen van de eerste nummers. Ook de door Dérival in zijn reisjournaal geformuleerde lof ten aanzien van de *Indicateur* is een indicatie.

Anderzijds eindigt een eens te meer niet ondertekende recensie van dit reis-dagboek in jaargang 1783 onverwachts op een verdediging van de *Indicateur*: “*Dat men den Styl, tael en stoffe van ons blad bestraffe, verwerpe, en diesaengaende doe wat men wilt, altyd zullen ‘er zulke Vaderlanders gevonden worden, die hunne Moedertael noch beminnen*”. De verder niet te duiden tekst – hij alludeert op weerstand tegen de inhoud, maar meer nog tegen de taalkeuze van het tijdschrift – roept de redacteuren op zich niet te storen aan de kritikasters, want “*in weerwil van hunne poogingen zien wy met vermaak het getal onzer Inschryveren aengroeyen*” (dl. 9, 1783, pp. 159-161). De verdediging van de moedertaal is overigens een vast item in de *Indicateur*. Bij de bespreking van de *Epitomes Historiae Belgicae Libri septem* van Jan des Roches (dl. 10, 1783, pp. 115-117), waarvan sommigen hadden gewenst dat ze in het Frans waren verschenen, stelt de weer eens onbekende recensent: “*Voords moet ik deze Onkundige en Vooroordeelige Franschmans zeggen, dat hunne Tael lang genoeg den zwier der mode gehad heeft. [...] wy Vlaemingen naemen alles van hun zonder onderscheyd aen, terwyl onze andere Naebuere, Engelsche, Hollanders en Hoogduytsche den roem van hun eygen Tael doen opstijgen.*”¹²

Weerstand kan er ook geweest zijn tegen de pro-jozefistische strekking van het blad. De progressieve ingesteldheid van de redactie verklaart allicht waarom

10. F.X. DE FELLER, Discours sur la Révolution Belgique, in: *Journal historique et littéraire*, 15 april 1790, p. 607. Herhaaldelijk vertaald o.m. in een Brugse, Antwerpse en Hoogstratense editie.

11. L. DHONDT, *Den Vlaemschen Indicateur*, in: *De Verlichting in de Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik*, Brussel, 1983 (tentoonstellingscatalogus).

12. Is Des Roches’ rivaal en concurrent Willem Verhoeven hier aan het woord?

ze zich vanaf de eerste jaargangen enthousiast achter de politieke hervormingen van keizer Jozef II schaarde. Een van de gelegenheidsmedewerkers was overigens de Leuvense hoogleraar en jozefist J. Le Plat. Een uitvoerige bijdrage in jaargang 1783 reageert tegen de 'wijsgeren' die de keizerlijke hervormingen onterecht beschouwen als "*den eersten Grondslag van [een] goddeloos Gebouw*" en tegen de grote massa die Jozef II ziet als "*de verdelger van onzen Godsdienst*". De aanhangers van de keizer zijn "*billyke en diepgrondige Verstande*" en Le Plat, die "*iredelyk aengetast en beledigt [wordt] door eenige Cynische Schryveren*", is een "*roemweirdig Man*" (dl. 9, 1783, pp. 257-263, 274-277 en 288-289: "*Wegens eenige Stukjes, in 1782 uytgegeven ter gelegenheyd van de Hervormingen, welke [...] Joseph II in zyne Erflanden onder de Geestelykheyd gedaen of noch staet te verrichten*").

Allicht is die strekking het blad fataal geworden. Jaargang 1787 brengt nog verslag uit over de woelingen in Leuven en elders en publiceert telkens de *dépêches* van de verontruste landvoogden (overigens wordt in hetzelfde jaar ook over de gebeurtenissen in Nederland en de krachtmeting tussen patriotten en stadhouder bericht). Eind van dat jaar houdt de *Indicateur* op te bestaan: het laatste nummer draagt 30 december als datum.

Zijn we voor de vraag naar de receptie van het blad op schaarse gissingen aangewezen, dan tasten we voor het bronnenonderzoek helemaal in het duister. Wie waren de Noord-Nederlandse medewerkers of aan welke Noord-Nederlandse bronnen werd ontleend? Uit welke Engelse publicaties werd geciteerd en mogelijkerwijze vertaald?

Hoe dan ook, uit wat we wél weten omtrent de *Vlaemschen Indicateur*, blijkt het tijdschrift in het decennium van woeling en gisting van de geesten dat aan de Brabantse Revolutie voorafgaat, een unieke publicatie te zijn geweest.

Ze verdient een ruimere bekendheid en een ruimere studie.